

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ І ОНОМАСТИКА

Ономастика давно проситься в діалектологію. В українській антропонімії діє нині не одна, а три досить розбіжні номінативні системи:

- 1) нормативна офіційна, яка включає: а) передусім прізвище, б) ініціали та прізвище, в) ім'я та по батькові, г) тільки ім'я (для друзів та дітей), ґ) в спеціальних, документальних випадках – ім'я, по батькові, прізвище;
- 2) розмовна міська система, що охоплює: а) ім'я та по батькові, б) ім'я, в) ім'я в згрубілій чи, навпаки, пестливій формі, г) прізвище, ґ) ім'я та прізвище;
- 3) розмовна сільська система, яка обіймає: а) передусім ім'я: оскільки основним позначенням людини є ім'я, то в одному селі не може бути всупереч здавалось би очевидним фактам в одночасному вжиткові двох однакових імен, оскільки хресних імен, прийнятих народом у свою антропонімію систему, досить мало, функції різних імен виконують різні словотвірні форми того ж імені – один член сільської громади *Іван*, другий *Іванець*, далі *Івась*, *Іванега*, *Івандило* тощо. І.І.Трійняк віднайшов більше 300 форм імені Іван. У селі поряд зі стилістичним використанням цих форм (різні форми застосовуються до одної людини залежно від ситуації) широко представлене номінативне їх використання – різні форми того ж імені називають різних людей: незалежно від віку, обставин, обговорюваних проблем малий хлопець може назвати сивочолу людину *Іванцем*, бо це основне його ім'я, а не стилістичний варіант; етикетні компоненти додаються як окремі детермінативи: *дядьку*, *діду*, *дідусю*, *тітонько* тощо. У селі в такому дуже трансформованому й охристияненому вигляді збереглася древня одночленна антропонімія система. Крім імені розмовна сільська антропонімія широко включає прізвиська та в особливих, стилістично вмотивованих ситуаціях – прізвища, а також імена та по батькові. В цілому, узагальнюючи, можна твердити, що нормативна офіційна антропосистема є тричленною,

розмовна міська антропосистема – двочленною і розмовна сільська антропосистема – одночленною.

Організацію цих антропонімійних систем, їх наповнення й територіальне варіювання без діалектології – діалектних методик і діалектних карт – надійно вивчити неможливо. Тут ідеться про встановлення списку ситуацій та опис цих ситуацій: у якій ситуації яку антропомодель прийнято вживати. Ще важливішим для розуміння діючої антропосистеми і встановлення, яка саме антропосистема діє, бо їх, як зазначалося, нині існує три і вони різко не відрізняються одна від одної. Для цього треба антропонімію даного села даного регіону вивчати не у вигляді її окремих складників (тільки імена чи тільки прізвища тощо), а в єдності, у системній функціональній організації. Звичайно, як один з етапів пізнання антропосистеми треба вивчити спочатку саме її складники. Але це – один з попередніх етапів аналізу антропосистеми. Надходить потреба розробки наступних етапів. Пізнання антропосистеми можливе лише тоді, коли кожен компонент буде досліджений не тільки сам по собі, а й точно визначить своє місце і свою роль (питому вагу) в складі антропонімійної системи. Ім'я явно важливіше в селі, ніж у місті, а там і там – важливіше, ніж, в офіційній системі. Але наскільки важливіше? І наскільки зсовуються функції імені (чи іншого компонента системи) у кожному з трьох різновидів загальнонародної антропонімійної системи? Ці питання свідчать, що в мові взагалі сукупність не означає просто суми всіх компонентів сукупності. Три загальнонародні антропосистеми, що нині діють в українській мові (ми зовсім не зачіпаємо ще одну, четверту – арготичну), добре це доводять. У всіх українських антропонімійних системах діють по суті ті ж самі (майже ті ж самі) компоненти. Але яка між ними системна розбіжність!

Що і як в ономастиці потребує діалектологічної обробки? Якщо без карти, то все, окрім літературної ономастики. Точне, конкретне і коректне

ономастичне дослідження – це діалектологічне дослідження. З використанням діалектологічних карт виникають розмаїті обмеження та уточнення. Серед календарних чоловічих імен є, наприклад, чимало словотвірних варіантів з кінцевим суфіксом *-ій* і без нього: *Антін* – *Антоній*, *Анатоль* – *Анатолій*, *Влас* – *Власій*. При ньому частіше переважають безафіксні форми: *Захар*, а не *Захарій*, *Василь*, а не *Василій*, але зрідка може переважати й форма з суфіксом: *Юрій*, а не *Юр* (найвідоміший у Львові греко-католицький храм – святого Юра), *Григорій*, а не *Григір* тощо. Добре складений питальник, а потім і система карт зможуть з'ясувати, що десь уживаються: 1) одні імена з *-ій*, а другі без нього, 2) майже кожне ім'я може мати чи не мати суфікса *-ій*, що вносить у цьому випадку стилістичне забарвлення, переважно, церковне, архаїзуюче, 3) ім'я з *-ій* та без нього слугує найменнями різних людей в одночленній сільській антропосистемі.

Особливо важливим є діалектологічний компонент ономастичної фонетики. *Хомá, Томá, Фомá, Втомá, Хтомá* [1] – як ці та інші імена, що мають з походження звук [ф] розподіляються по території української мови? Чи можливі різні фонетичні субституції [ф] у межах одної говірки? Тут на кожне ім'я, мабуть, потрібна окрема карта або й декілька карт. І звук [ф] – далеко не єдина фонетична проблема ономастики, де настійно вимагається втручання діалектології. Словник І.І.Трійняка поряд з формами *Олексій, Олександр* подає, теж як нормативні, форми: *Алексій, Александр*. І невже оце коливання ініціального [О]-[А], де [А] є етимологічним, зводиться тільки до впливу російської мови? Інтерпретацій українських імен на *О, А* може бути декілька – і всі потребують для свого вирішення діалектологічної підтримки. Це ж можна сказати про коливання початкових [О] – [Є]: *Олена – Єлена* (пор. ще *Альона*), *Овсій – Євсевій* [2: 265-267, 257-258]. Власне кажучи, потрібен великий "Діалектологічний атлас власних назв української мови". Наші праправнуки може його й

побачать. Але починати ж не з такого атласу, а з діалектного вивчення окремих питань і окремих регіонів. Потрібне зацікавлення (зокрема й дисертантів) і потрібні питальники.

Десь у повоєнні часи Федот Трохимович Жилко їздив по ВНЗ України й читав спецкурси з української фонології. У Чернівецькому університеті, де я тоді працював, на цей спецкурс приходила, окрім студентів, уся кафедра української мови на чолі з її завідувачем Іваном Григоровичем Чередниченком. У перервах і особливо після лекції точилися гарячі розмови і навіть дискусії. Нові для нас ідеї фонемі й фонології не завжди сприймалися. Мені особливо заплутаним видавалося вчення про нейтралізацію фонем. А ось про діалектологічне вивчення ономастики, про що теж виникали питання в колі Ф.Т.Жилка, думка була загалом одностайною: розробляти цей напрямок треба, він може дати багато користі і для ономастики, і для діалектології, і для загального пізнання української мови та її історії. Гадаю, настав час утілювати ці мрії в життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко Ю.О. До проблеми слов'янської ономастичної діалектології: антропонімічна доля звука [ф] //Слов'янський збірник. – Одеса, 2006. – С. 8-15.
2. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.